УДК 340.0

Заставська Л. П.

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління» (м. Кропивницький, Україна)

Терещенко Л. О.

старший викладач кафедри публічного та приватного права ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління» (м. Кропивницький, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА ОБ'ЄКТА ПРАВОВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

У статті досліджено поняття «об'єкт правовідносин» та визначено характер проблематики цього поняття в системі правових категорій. Призначення поняття «об'єкт правовідносин» полягає в тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, показати, для чого суб'єкти вступають у правове відношення, і діючи в ньому, реалізують свої права і обов'язки. Названа категорія пов'язує правовідносини зі системою матеріальних і духовних благ суспільства. Правовідносини треба розглядати не у вузькому смислі й не тільки як юридичну форму, а в широкому розумінні, тобто як єдність юридичної форми й матеріального змісту. Отже, об'єкт правовідносин є їх безпосередньою складовою частиною, будучи саме тим елементом, який породжує відносини, тобто певною мірою поєднує суб'єктів права та їх обов'язки, оскільки він майже завжди знаходиться в центрі дій суб'єктів цих правовідносин. Отже, об'єктом правовідносин безпосередньо є те, задля чого виникають суспільні відносини, тобто особисті, матеріальні й духовні потреби суб'єктів правовідносин.

Ключові слова: право, правовідносини, об'єкт правовідносин, об'єкт права, суб'єкт правовідносин.

Постановка проблеми. Розглядаючи етапи розвитку вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, виокремимо певний перелік спірних питань, що постійно перебувають у центрі уваги як учених, які реалізують свої наукові пошуки в галузі загальної теорії держави та права, так і тих, які здійснюють свої дослідження в галузевих науках.

Зазначимо, що саме в теорії держави та права особливу увагу приділено розробці й визначенню поняття «об'єкт правовідносин», тобто досить дискусійному на сьогодні питанню, оскільки далеко не всі автори вважають «об'єкт правовідносин» самостійною правовою категорією. До того ж існує думка, чи потрібна загалом така правова категорія й що маєтись на увазі під поняттям «об'єкт правовідносин». Основною причиною такої невизначеності є те, що в юридичній науці немає чіткого розмежування правових категорій «об'єкт права», «об'єкт суб'єктивного права», «об'єкт юридичного зобов'язання», «об'єкт правовідносин».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що дослідженню об'єкта правовідносин приділили належну увагу зокрема такі вчені, як О. Ф. Скакун, А. П. Дудін, А. М. Васильєв, Р. О. Халфіна, Ю. К. Толстой, О. С. Іоффе, усе ж існують певні неточності щодо цієї правової категорії.

Формування цілей. Автори мають на меті дослідити та проаналізувати поняття «об'єкт правовідносин», визначивши також характер проблематики цього поняття в системі правових категорій.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що призначення поняття «об'єкт правовідносин» полягає в тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, показати, для чого суб'єкти вступають у правове відношення та діють у ньому, реалізуючи свої права і обов'язки. Отже, згадана категорія пов'язує правовідносини з системою матеріальних і духовних благ суспільства [1].

Щодо об'єкта правовідносин, то існує безліч його визначень, і кожен автор по-різному розуміє цю правову категорію, вкладаючи в неї відповідний зміст.

Зокрема, В. Лазарєв вважає, що під об'єктом правовідносин зазвичай розуміють те реальне благо, на досягнення, використання чи охорону якого направлена реалізація суб'єктивних прав та обов'язків учасників правовідносин [2, с. 98].

С. Алексєєв переконаний, що поняття об'єкта правовідносин належить до числа категорій, значення яких змінюється залежно від кола явищ, що досліджуються [3, с. 145].

А. Дудін визначає, що об'єкт правовідносин – це предмет, на який спрямована діяльність суб'єктів правовідносин, яка здійснюється в процесі реалізації ними своїх юридичних прав та обов'язків [4, с. 68].

Проте спостерігаємо, що при визначенні змісту названої правової категорії жоден із дослідників не бере до уваги вчення стародавніх мислителів, зокрема Гегеля, який наголошував про вміння «воспринимать объективное в его свободе». Оно заключается в том, чтобы в предмете я искал не свой собственный субъект, а рассматривал бы и трактовал предметы так, как они существуют сами по себе, в их свободном своеобразии, чтобы я интересовался ими без какой-либо личной выгоды» [5, с. 159].

Отже, доходимо висновку, що основна причина таких розбіжностей полягає не в тому, що в поняття «об'єкт правовідносин» вкладається різний зміст, адже це не причина, а наслідок.

Названі вище правові категорії «об'єкт права», «об'єкт суб'єктивного права», «об'єкт юридичного зобов'язання» «об'єкт правовідносин» виникли в наслідок специфічного переосмислення загально філософської категорії «об'єкт».

Зауважимо, що категорія «об'єкт права» використовується не лише в одному значенні. Зазвичай під «об'єктом права» розуміється об'єкт норми права, тобто предмет правового регулювання, також об'єкт суб'єктивного права, й, звичайно, об'єкт правовідносин.

Таке отождолення не є правильним, оскільки під одним поняттям розуміється декілька, по суті, різних явищ. Своєю чергою, саме ця обставина утруднює всебічне розкриття змісту цих категорій та виявлення їх специфіки.

Аналізуючи науковий погляд ученого Ю. Толстого, який вважав, що такі категорії, як «об'єкт норми права та правовідносини», «правовідносини та

суб'єктивні права і обов'язки», «правовідносини і угоди», «правовідносини і право власності» – це одне й те ж саме, доходимо до висновку, що саме такий підхід став причиною того, що деякі вчені спробували створити загальне поняття правового об'єкта та об'єкта правовідносин зокрема.

У радянській науковій літературі також існувало спірне питання стосовно того, чи є об'єкт правовідносин самостійною правовою категорією.

На це звернув увагу А. Міцкевич, виступивши на захист об'єкта правовідносин як самостійної категорії. «Не можна не погодитися з тими радянськими вченими, які розглядають об'єкт правовідносин як самостійне явище, тобто як об'єкт суб'єктивного права та обов'язку» [4, с. 38].

Проте висловлюється й протилежна думка, згідно з якою правовідносини не мають свого об'єкта, тобто в чистому вигляді об'єкта правовідносин не існує загалом. Під об'єктом правовідносин убачається об'єкт суб'єктивного права. Але такий погляд також є спірним, адже, з одного боку, об'єкта правовідносин немає, а з іншого – він усе-таки є, оскільки об'єкт суб'єктивного права виступає в ролі об'єкта правовідносин.

Більш послідовною є думка К. Берновського, який у правовідносинах власності виділяє об'єкт суб'єктивного права – речі, ототожнюючи його з об'єктом правовідносин, та об'єкт юридичного обов'язку – поведінку зобов'язальної особи; у зобов'язальних правовідносинах виділяє об'єкт прав та обов'язків – поведінку зобов'язальної особи та об'єкт правовідносин – речі, зазначаючи до того ж, що його однаково цікавлять всі ці види об'єктів (об'єкт суб'єктивного права, об'єкт юридичного обов'язку та об'єкт правовідносин) [6, с. 103–104].

Аналізуючи дослідження ученого, доходимо висновку, що він не тільки визнавав категорію об'єкта правовідносин, але й виокремлював її самостійність та важливість.

Як відомо, у правовідносинах суб'єктивному праву належить чи не головне місце. Проте це не означає, що об'єкт суб'єктивного права чи об'єкт юридичного обов'язку є тотожними об'єкту правовідносин.

Пригадаємо, що правова абстракція «правовідносини» – одна з найбільш глибоких та складних абстракцій, яка характеризує правову форму суспільного життя загалом.

У структурному плані ця абстракція попередньо може бути розкрита через понятійний ряд, який охоплює категорії «суб'єкт права», «суб'єктивне право», «юридичний обов'язок», «об'єкт правовідносин», «юридичний факт». Саме ці категорії відображають та конкретизують уявлення про юридичну природу й структурні елементи правовідносин [7, с. 175].

Своєю чергою, суб'єктивне право та юридичний обов'язок виступають не тільки як об'єкти пізнання, а й як своєрідний рушій певної поведінки, як певні чинники, що викликають у суб'єктів певні дії – мотиви, міркування, почуття тощо.

Тут доцільно буде пригадати міркування Ф. Енгельса: «у человека, для того чтобы он начал действовать, все побудительные силы, вызывающие его действия, неизбежно должны пройти через его голову, превратиться в побуждения его воли. Даже за еду и питье человек принимается вследствие

того, что в его голове отражаются ощущения голода и жажды, а перестает есть и пить вследствие того, что в его голове отражается ощущение сытости. Воздействия внешнего мира на человека запечатлеваются в его голове, отражаются в ней в виде чувств, мыслей, побуждений, проявлений воли, словом – в виде «идеальных стремлений», и в этом виде они становятся «идеальными силами» [8, с. 290].

Отже, суб'єктивне право та юридичний обов'язок, впливаючи на волю та підсвідомість суб'єктів правовідносин, викликають в останніх бажання діяти або утриматися від певних дій стосовно об'єктів правовідносин, а також один до одного (і все це відповідно до норм права).

Зауважимо, що деякі автори, розглядаючи процес впливу норм права на суспільні відносини, цілком слушно зазначають, що правові норми не можуть автоматично впливати на суспільні відносини. Такий вплив відбувається лише цілеспрямованою діяльністю людей.

Вплив правових норм на поведінку людей виражається не тільки в тому, що норми містять вказівки стосовно того, як можна чи треба чинити в тих чи інших обставинах, але й у тому, що вони сприяють формуванню у свідомості громадян відповідних мотивів необхідності такої поведінки, схиляють їх до певних дій, виховують їх у необхідних правових ідеалах, прищеплюють їм повагу до законів та інших правових приписів [4, с. 46].

Іще декілька зауваг щодо об'єктів права. С. Кечеян уважав об'єктом суб'єктивного права речі, дії зобов'язальних осіб, нематеріальні блага, а в окремих випадках і дії уповноваженого суб'єкта [9, с. 142].

М. Александров же вважав, що об'єктом суб'єктивного права є тільки вольова поведінка правомочного суб'єкта, а об'єктом юридичного обов'язку – тільки вольова поведінка зобов'язального суб'єкта правовідносин [9, с. 145].

Існує також думка, що саме суб'єктивне право та юридичний обов'язок можна розглядати як засоби регулювання поведінки людей, до того ж ці правові явища впливають на таку поведінку як на свій безпосередній об'єкт.

Варто зазначити, що безпосередньо на поведінку суб'єктів впливають тільки такі правові форми, як двосторонні правовідносини, суб'єктивне право та юридичний обов'язок, що виникають між ними, і саме тому об'єктом цього впливу є поведінка конкретного суб'єкта.

Аналізуючи дослідження правової категорії «об'єкт правовідносин», бачимо, що кожне його визначення, яке подав той чи інший автор, безпосередньо залежить від того, як він розуміє і визначає правовідносини. Тобто проблема дослідження об'єкта правовідносин є проблемою дослідження самих правовідносин.

Виходячи зі самого тлумачення, якого дотримується більшість авторів, констатуємо, що в загальному визначенні поняття «правовідносини» не достатньо передано саму їх специфіку як особливих ідеологічних відносин, які не зливаються з фактичними суспільними відносинами, котрі лежать у їх основі, а виступають як форми цих відносин.

Ю. Толстой дотримується погляду, що «о правоотношении можно говорить лишь как о форме лежащего в его основе общественного

отношения, что обязывает раскрыть содержание и форму самого правоотношения» [10, с. 19].

С. Кечеян визначає правовідносини як «...особые идеологические отношения, возникающие в результате воздействия права на поведение людей и представляющие собой связь прав одного лица с корреспондирующими ему обязанностями другого лица» [11, с. 130].

У цьому визначенні прослідковуємо чітко виражений характер правовідносин як особливих ідеологічних відносин, не баччи тут службової ролі самих правовідносин.

Багато науковців схиляється до того, що службову роль у регулюванні суспільних відносин виконують не тільки норми права, а й самі правовідносини.

Скажімо, С. Кечеян звертає увагу на те, що «регулююча дія норми права на суспільне життя здійснюється через правовідносини» [9, с. 9].

Ю. Толстой і собі визначає правовідносини як особливі ідеологічні відносини, що виникають у результаті настання передбачених правовою нормою юридичних фактів, як відносини, через які норма права регулює фактичні суспільні відносини [12, с. 122].

Аналізуючи наведені твердження, доходимо висновку, що якщо правовідносини визначаються як безпосередня ланка між нормою права та тими фактичними відносинами, на які вона впливає як на свій безпосередній об'єкт, то об'єктом правовідносин можна визначати фактичні суспільні відносини, а отже можемо стверджувати, що об'єкт і є елементом правовідносин.

Але якщо правовідносини не розглядають як врегульовані нормою права фактичні суспільні відносини, то в такому разі об'єктом правовідносин можна вважати речі, дії, матеріальні блага, результати певних дій тощо, тобто ми можемо стверджувати, що об'єкт є елементом правовідносин.

Наведемо твердження О. Іоффе, який визначав об'єкт правовідносин «как то, на что правоотношение направлено и что способно реагировать на воздействие правоотношения» [13, с. 81–82]. Бачимо, що автор чітко розкриває службове значення щодо регулювання суспільних відносин, яке виконують правовідносини.

Існує також думка, що об'єкт правовідносин не створюється правом, а є не що інше як об'єкт фактичних суспільних відносин, урегульованих нормою права. Це твердження є дійсно слушним, оскільки об'єкт правовідносин не може бути об'єктом права чи обов'язку, а є безпосередньою складовою частиною самих правовідносин і відноситься до них як частина до цілого.

Висновки. Підсумовуючи викладене, маємо підстави узагальнено сформулювати таке: правовідносини потрібно розглядати не у вузькому розумінні й не тільки як юридичну форму, а в широкому – тобто як єдність юридичної форми і матеріального змісту. Отже, об'єкт правовідносин є безпосередньою складовою частиною правовідносин.

Автори статті підтримують думку, що об'єкт правовідносин є саме тим елементом, який породжує відносини, тобто певною мірою поєднує суб'єктів права та їх обов'язки, оскільки він майже завжди перебуває в центрі дій суб'єктів цих правовідносин. Отже, об'єктом правовідносин безпосередньо є те, задля чого виникають суспільні відносини, тобто особисті, матеріальні й духовні потреби суб'єктів правовідносин.

Використані джерела:

1. Протасов В. М. Проблеми теорії права і держави: питання і відповіді. URL: <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-4> (дата звернення 22.01.2019).
2. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: учебник для вузов. 2-е изд. Москва, 2000. 147 с.
3. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения: вопросы общей теории советского права. Москва, 1960. 285 с.
4. Дудин А. П. Объект правоотношения (вопросы теории). Саратов, 1979. 81 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. Москва. Т. 2. 1973. 630 с.
6. Берновский К. О. Объект права. Харьков, 1931. 358 с.
7. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва, 1976. 264 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Т. 21. 1961. 456 с.
9. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. Москва, 1958. 187 с.
10. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. 88 с.
11. Кечекьян С. Ф. Доклад в Институте права АН СССР. *Советское государство и право*. 1956. № 3. С. 130.
12. Толстой Ю. К. Проблема обеспечения субъективных гражданских прав. *Вестник ЛГУ*. 1952. № 3. С. 122.
13. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград, 1949. 144 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2019

Заставская Л. П., кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры публичного права ЧВУЗ «Кропивницкий институт государственного и муниципального управления (г. Кропивницкий, Украина)

Терещенко Л. О., старший преподаватель кафедры публичного права ЧВУЗ «Кропивницкий институт государственного и муниципального управления (г. Кропивницкий, Украина)

Проблематика объекта правоотношений в системе правовых категорий

В научной статье исследовано понятие «объект правоотношений», а также определен характер проблематики данного понятия в системе правовых категорий. Назначение понятия «объект правоотношений» заключается в раскрытии смысла существования правоотношения, в том, чтобы показать, для чего субъекты вступают в правовое отношение и действуют в нем, реализуя свои права и обязанности. Данная категория связывает правоотношения с системой материальных и духовных благ общества. Правоотношения следует рассматривать не в узком плане и не только как юридическую форму, а в широком смысле, то есть как единство юридической формы и материального содержания. Таким образом, объект правоотношений является непосредственной частью правоотношений. Объект правоотношений является именно тем элементом, который порождает отношения, то есть в определенной степени сочетает субъектов права и их обязанности, поскольку он практически всегда находится в центре действий субъектов этих правоотношений. Объектом правоотношений непосредственно является то, ради чего возникают общественные

отношения, то есть личные, материальные и духовные потребности субъектов правоотношений.

Ключевые слова: право, правоотношения, объект правоотношения, объект права, субъект правоотношений.

Zastavska L., Tereshchenko L. Problems of the Object of Legal Relationships in the System of Legal Categories

In the scientific article the concept of "object of legal relations" is investigated and the character of the problem of this concept in the system of legal categories is determined. Appointment of the concept of "object of legal relationships" is to reveal the meaning of the existence of legal relationships, to show why actors enter into a legal relationship and act in it, realizing their rights and responsibilities. This category connects the legal relationship with the system of material and spiritual goods of society. Relationships should be considered not in the narrow sense, and not only as a legal form, but in a broad sense, that is, as a unity of legal form and material content. Thus, the object of legal relationship is a direct part of the legal relationship. The object of legal relationship is precisely the element that generates relations, that is, to a certain extent, combines the subjects of law and their responsibilities, since he, almost always, is in the center of action of the subjects of these legal relationships. Consequently, the object of legal relationship is directly the one for which there arises social relations, that is, the personal, material and spiritual needs of subjects of legal relations.

Key words: legal relationship, object of legal relations, object of law, right, subjects of legal relations.

УДК 343.352: 340.12

Литвинов О. М.

*доктор юридичних наук, кандидат філософських наук,
доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін і професійної психології Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)*

**КОРУПЦІЯ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ Й
ІНСТИТУЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛОГІКА ПРОТИДІЇ
В ПРАВОВОМУ ПОЛІ (конспект лекції¹)**

У лекції продемонстровано евристичні можливості культурологічного підходу у філософії права, який розробив автор, до проблеми корупції. Визначено: 1. Загальні (психолого-біологічні) та 2. Специфічні (культурно-історичні, світоглядно-етичні та соціально-політичні) засади корупції. Показано причини нездоланності загальних засад, що пояснює наявність цього феномену у всіх суспільствах. Запропоновано низку можливих заходів протидії і загальним, і специфічним засадам корупції, де провідна роль належить праву.

Ключові слова: корупція, джерела корупції, протидія корупції, право, культура, культурологічний підхід.

¹ Конспект відкритої лекції, прочитаної для викладачів, курсантів і студентів ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка 07 грудня 2018 р. у межах заходів до Міжнародного дня боротьби з корупцією.